

УДК 81'373.42 + 811.111

Мироненко Т.П., Добровольська Л.С.

СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ У ЛІНГВІСТИЦІ

Дана стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної групи слів та шляхам її вивчення. Здійснюється детальний аналіз лексико-семантичної будови мови, розглядається її структура (на прикладі уривку із тексту ранненоанглійського періоду). Робляться висновки стосовно класифікації слів за їх семантичними ознаками, лексичних закономірностей англійської мови з точки зору синхронії і діахронії.

Ключові слова: синхронія, діахронія, семантичне поле, лексика

Мироненко Т.П., Добровольская Л.С. Синхрония и диахрония в лингвистике.

Данная статья посвящена изучению лексико-семантической группы слов и путям её изучения. Детально анализируется лексико-семантический строй языка, рассматривается его структура (на примере отрывка из текста ранненоанглийского периода) и делаются выводы о классификации слов по их семантическим признакам.

Ключевые слова: синхрония, диахрония, семантическое поле, лексика.

Myronenko T.P., Dobrovol's'ka L.S. SYNCHRONY AND DIACHRONY IN LINGUISTICS *This article deals with investigation of lexico-semantic group of words and ways of its studying. The detailed analysis of lexico-semantic structure of the language is fulfilled, its structure is considered (on the example of the extract taken from the text of the Early Modern English period). In the conclusion the emphasis is put on classification of words according to its semantic features, lexical laws of the English language in terms of synchrony and diachrony.*

Key words: synchrony, diachrony, semantic field, vocabulary.

Як відомо, мова як одна з форм духовної культури народу є продуктом тривалого історичного розвитку суспільства. Вона постійно розвивається, змінюється в просторі й часі, водночас зберігаючи ознаки іманентної стабільності, цілісності. Тим самим забезпечується виконання нею комунікативної ролі, реалізація таких функцій, як акумулювання досвіду суспільства та зв'язок між різними поколіннями. На співвідношення динаміки й статичності в такій складно структурованій, поліфункціональній системі, якою є природна мова, впливає багатоаспектний зв'язок мови і суспільства. Одним із найважливіших завдань сучасного мовознавства є вирішення питань систематизації лексики. Як

засвідчують численні праці, необхідним попереднім етапом для вивчення лексичного складу мови, особливостей його системної організації і закономірностей, за якими він функціонує у мовній системі, є дослідження різних лексико-семантичних парадигм – синонімічних рядів, лексико-семантичних груп (ЛСГ), семантичних полів тощо. Тобто проблема об'єднання слів за певними семантичними ознаками та дослідження таких груп є досі не вирішеною.

Аналіз досліджень і публікацій. Об'єктом дослідження поданої статті є лексико-семантична група в цілому та шляхи її вивчення. Вибір об'єкта дослідження зумовлюється наступними факторами: 1) значним інтересом до системної організації лексики, який в останні роки спостерігається у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці; 2) тим, що, на думку більшості лінгвістів, ЛСГ є найадекватнішою моделлю лексико-семантичної системи, детальний опис багатогранності ЛСГ у мові є найпростішим та економним шляхом опису лексико-семантичної системи мови; 3) тим, що, незважаючи на наявність деяких досліджень лексико-семантичних складників мови [1, 28; 3], в лінгвістичній літературі ще існує недостатньо праць, в яких комплексне дослідження лексичних одиниць спиралось би на знаходження спільних ознак та групування їх за семантичними характеристиками, а також дослідження таких об'єднань з точки зору історичного розвитку мови та її розвитку на певному етапі існування.

Постановка задачі. У зв'язку з цим на меті даного дослідження стояло вирішення таких завдань: дати чітку розшифровку понять "лексико-семантична система мови" та "лексико-семантична група", проаналізувати будову лексико-семантичної системи мови та визначити місце лексико-семантичної групи в ній, описати види лексико-семантичних груп та їх будову, визначити способи дослідження лексико-семантичних груп з точки зору історії, проілюструвати конкретне групування слів за лексико-семантичними ознаками та розмежування груп за різними значеннями їхніх складників на прикладі уривку із тексту ранньеноанглійського періоду.

Лексико-семантична система є одною з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Своєрідність її також в тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є. Якщо системність фонологічного рівня і граматики в мовознавців не викликала сумнівів, то щодо системності лексики їхні погляди не збігалися. Проте все ж, в наш час переважає думка, що мова – це не механічне нагромадження слів, а система. На системність лексики вказують такі факти, як: 1) вивідність одних одиниць із інших одиниць тієї самої мови, тобто можливість тлумачення будь-якого слова мови іншими словами тієї ж мови, напр.: *linguistics* – science about language; *учитися* – засвоювати які-небудь знання, вивчати що-небудь; 2) можливість описати семантику слів за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найбільш важливих слів, так званих елементарних слів (компонентний, семний аналіз), напр.: *йти* – переміщуватися, земля (ноги), в одному напрямку; *ходити* – переміщуватися, земля (ноги), в різних напрямках; *бігти* – переміщуватися, земля (ноги), в одному напрямку, швидко тощо; 3) системність і впорядкованість об'єктивного світу, що відображений у лексичі.

Як і будь-яка система, лексико-семантична система кожної мови має свою структуру. Проте розглядаючи складові даної системи, дуже важливо розрізнити групи лексико-семантичних складників в залежності від відношень, найголовнішими серед яких є парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні. Синтагматичні відношення слова – це його лінійні, контекстні зв'язки, його сполучуваність. Епідигматичні відношення являють собою асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом. Значення слова, його цінність (значеннєвість) залежить тією чи іншою мірою від значень інших семантично пов'язаних із ним слів, від місця слова в лексико-семантичній парадигмі, тобто від його парадигматичних

відношень. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – це відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень [2].

На утвердження думки про системність лексики великий вплив мали дослідження німецьких лінгвістів Г. Остгофа, К. Мейера, Г. Шпербера, Й. Тріра, Г. Іпсена, В. Порціга. Так, зокрема, Г. Остгоф зазначав про існування в мові системи значень. К. Мейер, аналізуючи пруську військову термінологію, дійшов висновку, що кожен термін отримує свою вартість із власної позиції в загальній номенклатурі. Г. Шпербер прийшов до думки про існування полів значень. Й. Трір висунув ідею про поняттєві поля, Г. Іпсен – про лексико-граматичні поля (етимологічно різні слова, входячи в одну смислову систему, набувають спільних граматичних ознак), а В. Порціг – про лексико-синтаксичні поля (йти – ноги, бачити – очі, чути – вуха, цілувати – губи тощо). Такі лінгвісти, як Е. Оксар і О. Духачек уводять поняття лексико-семантичне поле, В.В. Віноградов – лексико-семантична система, а О.І. Смирницький – лексико-семантичний варіант. Помітний внесок у розробку лексико-семантичної теорії зробили українські мовознавці В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін [4].

Як будь-яка система, лексико-семантична система базується на відношеннях, найголовнішими серед яких є парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням є лексико-семантичне поле. Лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Так, в лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо. Лексико-семантичні поля є відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Так, можна стверджувати про зв'язок

лексико-семантичних полів руху, мислення і говоріння; часу і погоди тощо. Наприклад, дієслова руху використовують для називання мисленневих процесів і процесу говоріння.

За даними лінгвістики лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають предметну, поняттєву, або функціональну подібність позначуваних явищ. Ці слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, в лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо. Стосовно лексико-семантичних полів, вони постають відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Ми можемо стверджувати про зв'язок лексико-семантичних полів руху, мислення і говоріння; часу і погоди тощо. Дієслова руху використовують для називання мисленневих процесів (*дійти висновку, наблизитися до розв'язання проблеми* та ін.) і процесу говоріння (*звернутися* тощо). Темпоральні лексеми майже в усіх мовах світу використовують для номінації погодних (метеорологічних) понять.

Слід зазначити, що лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. Ця мозаїка не збігається в різних мовах, бо кожна мова по-своєму членує об'єктивний світ. Національна специфіка лексико-семантичних полів виявляється в кількості наявних у полі слів і в характері опозиції між компонентами поля [4].

Отже, лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору.

Проте лексико-семантична група не є найменшим складником лексико-семантичної системи мови. У середині

лексико-семантичних груп виділяють ще тісніше пов'язані семантичні об'єднання (їх називають лексико-семантичними категоріями) – це синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми. За ступенем синонімічності (тотожності, близькості значень і здатності взаємозаміщуватися і нейтралізуватися в тексті) синоніми поділяються на **абсолютні**, або **повні** (*мовознавство – лінгвістика*, рос. *префикс – приставка*, фр. *прикметники lui – aucun* "ніякий"), і **часткові** (*вивіз – експорт*, рос. *линия – черта*, англ. *big – large*, нім. *Schwer – kompliziert*). Відповідно до виконуваних функцій синоніми поділяються на **ідеографічні**, або **семантичні** (*гарний – чудовий – чарівний*, рос. *прохладный – холодный – студёный – ледяной*, англ. *mistake – error – slip – lapse*), **стилістичні** (*говорити – глаголати – патякати*, рос. *глаза – очи – бельма*, нім. *Gesicht – Antlitz*) і **змішані**, або **семантико-стилістичні** (*йти – плестися* (розм.) "йти повільно, стомлено").

Серед антонімів також можна виділити декілька груп, що різняться між собою характером протиставлення: 1) антоніми, які виражають **контрарну** протилежність, тобто такі, які перебувають в градуальній опозиції, через що між ними можна вставити слово, яке позначає щось середнє (*молодий – старий, високий – низький*; між ними можна вставити *середнього віку, середньої висоти*); 2) антоніми, які виражають доповнювальні, **комплементарні** відношення. Тут заперечення одного члена дає значення іншого (*живий – мертвий, істинний – хибний*); 3) антоніми, які виражають **контрадикторну** протилежність; один із членів, що вживається з заперечним префіксом *не-*, не має точної семантичної визначеності (*молодий – немолодий*); 4) антоніми з **векторною** протилежністю (*входити – виходити, приїжджати – виїжджати*). Як правило, в працях, присвячених антонімії, говорять про антонімічні пари, однак нерідко трапляються антонімічні тріади (*past – present – future*) [5].

Близьким до антонімії є явище конверсії. Лексичні конверсиви – це пари слів, які виражають зворотні відношення: те, що в першому слові розглядається з погляду А, у другому – з погляду В, тобто суб'єкт і об'єкт міняються в реченні ролями.

Наприклад: *Петро продає книжки Андрієві – Андрій купує книжки в Петра; The brother is elder than his sister – The sister is younger than her brother).*

Якщо до антонімії близьким явищем є конверсія, то до синонімії – гіпонімія (її ще називають квазісинонімією). Гіпонімія як родо-видове відношення – це сукупність семантично однорідних одиниць, які належать до одного класу. Так, наприклад, видові поняття *apple, pear, orange, banana, plum* тощо (гіпоніми) об'єднуються одним родовим поняттям (гіперонімом) *fruit*. Видові назви завжди є семантично багатші від родових. Саме тому на відміну від синонімії, яка допускає взаємозаміну, гіпонімія характеризується односторонньою заміною гіпоніма на гіперонім, але не навпаки: *Ann was presented a bouquet of roses → Ann was presented a bouquet of flowers.*

Оскільки закономірності в мові можуть бути синхронічними і діахронічними, то і способів вивчення лексико-семантичної системи мови, а отже і лексико-семантичних груп, існує два: синхронічний і діахронічний. Прикладом діахронічних явищ, наприклад, може бути те, що у XIII-XIV ст. в російській мові відбувався процес зміни кінцевих дзвінких приголосних на глухі. Після падіння зредукованих голосних вперше в російській мові на кінці слова опинилися дзвінки приголосні. Було: *морозъ, садъ* – з голосним [ъ] в кінці. Після зникнення [ъ] залишилося: *мороз, сад* – приголосні [з], [д] вимовлялися дзвінко. Поступово, повільно, крок за кроком йшов процес оглушення: [з] перетворювалося в [с], [д] перетворювалося в [т]. Спочатку така вимова з'являлася рідко, у вигляді помилок в розмовній мові. Поступово вона ставала більш поширеною у часто вживаних словах і лише потім охопила й інші. Можливо, артикуляція спершу була напівдзвінкою і лише після цього стала повністю глухою. Вагалися норми: дехто говорили моро [з], інші – моро [с]. Поступово запанувала вимова з глухими приголосними в кінці, яка існує і в сучасній мові: моро [с], са [т]. Діахронічна закономірність полягала в тому, що всі дзвінки приголосні на кінці слова перетворилися в глухі.

Прикладом синхронії можна вважати вивчення відносин між одиницями мови в одну певну епоху (тобто в межах існування саме цієї системи). Порівняємо: *роза – багато роз, морози – мороз, влезу – влез, грызу – грыз, два раза – багато раз. Ми помічаємо: перед голосним – [з], на кінці слова – [с]. Такий закон сучасної російської мови: на кінці слова дзвінки приголосні чергуються з глухими. Процесу немає, але існують відношення роза – роз, кожа – кож, трава – трав. Тут є однакові відношення: [з]: [з] = [ж]: [ш] = [в]: [ф], інакше кажучи, дзвінкий приголосний перед голосним чергується з глухим приголосним на кінці слова [6].*

Розмежування синхронії і діячності виникло в процесі розвитку історичного вивчення мови. Порівняльно-історичний метод дав можливість встановити факти величезної давності. Наприкінці XIX ст. вчені і історики мови І. А. Бодуен де Куртене і Ф. Ф. Фортунатов встановили вимогу, що треба домогтися доказів, що факти, здобуті порівняльно-історичним методом, сучасні, синхронічні один одному. Так сама логіка історичного дослідження призвела до проблеми синхронії. Синхронічне вивчення мови не є позаісторичним. Це дослідження зв'язків, відносин у мові певної епохи, тобто вивчення історично конкретне. Тому невірно розглядати суворо синхронічне вивчення мови як неповне, недостатнє, оскільки його необхідно доповнити історичним поглядом. Воно виникло в ході розвитку історичного мовознавства і саме звернене до конкретної мовної даності.

Результати досліджень. Для аналізу лексико-семантичних категорій візьмемо уривок із V дії трагедії Вільяма Шекспіра "Ромео і Джульєтта":

PRINCE

This letter doth make good the friar's words,
 Their course of *love*, the tidings of her *death*:
 And here he *writes* that he did *buy* a poison
 Of a *poor* 'pothecary, and therewithal
Came to this *vault* to die, and *lie* with Juliet.
 Where be these enemies? Capulet! Montague!
 See, what a scourge is laid upon your *hate*,

That heaven finds means to *kill* your joys with love.
And I for *winking* at your discords too
Have *lost* a brace of kinsmen: all are *punish'd*.

CAPULET

O brother Montague, *give* me thy hand:
This is my daughter's jointure, for no more
Can I *demand*.

MONTAGUE

But I can *give* thee more:
For I will *raise* her statue in pure gold;
That while Verona by that name is *known*,
There shall no figure at such rate be *set*
As that of *true* and *faithful* Juliet.

CAPULET

As *rich* shall Romeo's by his lady's *lie*;
Poor sacrifices of our enmity!

PRINCE

A glooming peace this *morning* with it *brings*;
The sun, for *sorrow*, will not *show* his head:
Go hence, to have more talk of these *sad* things;
Some shall be pardon'd, and some *punished*:
For never was a story of more *woe*
Than this of Juliet and her Romeo [7].

З цього уривку із трагедії можна виділити і згрупувати деякі слова в лексико-семантичні поля та розділити їх на конкретні лексико-семантичні групи. Так, найбільш виділених слів належать до лексико-семантичного поля руху. В межах цього поля можна розрізнити лексико-семантичну групу дієслів візуального сприйняття: *to wink* – дивитись крізь пальці; ЛСГ дієслів фізичної дії: *to write* – писати, *to buy* – купувати, *to lie* – лежати, *to kill* – вбивати, *to give* – давати, *to raise* і *to set* – ставити, встановлювати, *to bring* – приносити, *to show* – показувати, а дієслова *to come* – приходити і *to go* – іти, іти геть є комплементарними антонімами у складі даної ЛСГ. До лексико-семантичного поля простору, а саме до ЛСГ місця можна віднести іменник *vault* – склеп, підвал. До лексико-семантичного поля часу і в

його складі до ЛСГ назв частин доби належить іменник *morn-ing* – ранок. Прикметник *dead* – мертвий належить до лексико-семантичного поля стану живої істоти. Сюди ж відносяться прикметники *poor* – бідний та *rich* – багатий, які є комплементарними антонімами, *true* та *faithful*, які є частковими синонімами, що мають значення вірний, відданий, сумлінний. До лексико-семантичного поля мислення належать слова *demand* – вимагати, *know* – знати, *lie* – брехати. До речі, останнє дієслово можна також віднести й до ЛСГ мовлення. Достатньо великим також є лексико-семантичне поле почуттів, до якого належать часткові синоніми *sorrow*, *sadness*, *woe*, що означають горе, сум, журба, і є антонімами до іменника *joy* – радість, втіха. До даного поля також відносяться комплементарні антоніми *love* – любити та *hate* – ненавидіти.

Отже, лексико-семантична система специфічна порівняно з фонологічною і граматичною, що пояснюється її безпосереднім зв'язком з об'єктивною дійсністю. Вона відкрита, адже вона весь час поповнюється новими елементами, і найбільш динамічна. На противагу фонологічній системі, яку нерідко називають диференційним рівнем мови, лексико-семантична система є синтезом основних смислових елементів та їх зв'язків і може бути названою синтезувальним, інтегральним рівнем. Лексико-семантичну групу необхідно визначати як сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Лексико-семантична група характеризується такими основними властивостями: 1) наявністю семантичних зв'язку між її складовими словами; 2) системним характером цих відношень; 3) взаємозалежністю та взаємообумовленістю лексичних одиниць; 4) відносною автономністю групи; 5) взаємозв'язком лексико-семантичних груп у межах всієї лексичної системи.

Висновки. Закономірності в мові можуть бути синхронічними та діахронічними, а отже і систему мови досліджують з точки зору як синхронії, так і діахронії. Якщо діахронія – це вивчення процесів, історично властивих мові, то синхронія вивчає відносини між одиницями мови лише в певну епоху. Щодо зв'язку

і розмежування двох способів дослідження, погляди лінгвістів значно розбігаються і різняться. У результаті дослідження ми визначили, що діахронічні та синхронічні дослідження хоч і пов'язані між собою, проте треба чітко визначати з якої точки зору розглядати певне явище. Змішування двох способів може призвести до неправильного тлумачення того чи іншого явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка/ Апресян Юрий Дереникович – Москва: Наука, 1995, с. 3-69.
2. Агапій А. П. До питання про критерії синонімічності // Науковий вісник. – Чернівці: ЧДУ. – 1998. – Вип.27. – С. 62-64.
3. Агапій А. П. Про стилістичну диференціацію слів // Науковий вісник. – Чернівці: ЧДУ. – 1997. – Вип.15. – С. 54-58.
4. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988.
5. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С. 98-151.
6. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. – София, 1997.
7. Shakespeare W. Romeo and Juliet. – London: W.W.Norton, 1986. – 218p.